شالقار Шалқар

КҮЙДІҢ ПІРІ — ҚАЗАНҒАП

«ҚАЗАНҒАПТЫҢ КҮЙЛЕРІ ШАЛҚАРДЫҢ ҚҰМЫ СИЯҚТЫ ИІРІМ-ИІРІМ БОЛЫП КЕЛЕДІ...»

С.БАЛМАҒАМБЕТОВ.

Ұлы күйші, композитор Қазанғап Тілепбергенұлының күй өнеріндегі алатын орны ерекше! 1975 жылы шыққан Қазақ совет энциклопедиясында (6-том, 391-бет) былай делінген: «Қазанғап (Қазанғап) Тілепбергенұлы 1854 жылы қазіргі Ақтөбе облысы Шалқар ауданында туған, 1921 жылы сонда жерленген».

Бейіті Шалқар ауданы Айшуақ елді мекеніндегі Ақбауыр құмында тұр. (1994 жылы қайта жаңғыртылды).

Қазанғап десек, қазақтың үш ірі профессионал өнер қайраткерлері академик Ахмет Жұбанов, ҚР еңбек сіңірген әртісі Жәлекеш Айлақов және өнер зерттеуші, Алматы консерваториясының доценті «Тірі Қазанғап» атанған Садуақас Балмағамбетов еске түседі. Үш өнер қайраткерінің де Ақтөбе өңірінде дүниеге келген. Қазанда кең байтақ өлкеміздің түпкір-түпкірін шарлап, қазақ музыкасының інжу-маржандарын бізге жеткізген А.Жұбанов. Қазанғапты да танып академик Ахмет Жұбанов. Оның «Ғасырлар пернесі» кітабында да Қазанғаптың күйшілік өнеріне алғаш рет баға беріп, қазақ домбыра өнеріндегі 7 мектептің бірі — Қазанғап дәстүр деп айтып кеткен.

Жәлекеш Айлақов Қазанғаптың көзін көрген, күйшінің күйлерін өзінен тікелей үйренген. Яғни Қазанғаптың күйлерін ұлы күйшінің өз қолынан алған бірден-бір адам Жәлекеш. Қазақстанның еңбек сіңірген әртісі Жәлекеш Айлақов — Қазанғаптың күйлерін республика көлемінде алғаш таныған адам, ол шебер орындаушы болды. Құрманғазы атындағы ұлт аспаптар оркестрінде жұмыс жасады.

Ал Садуақас Балмағамбетов — күй өнеріндегі сирек кездесетін тұлға еді. Қазанғапты қалпы қайталаған адам еді. Ол өзінің саналы өмірін Қазанғап күйлерін зерттеумен, оны радиодан, теледидардан насихаттаумен өткізді. «Тірі Қазанғап» атанған С.Балмағамбетов Қазанғаптың күйлерін нотаға түсіріп, күй табаққа жаздырды. «Саз зергері — Қазанғап» атты кітабы шықты (2001 ж.).

С.Балмағамбетов қазір қолданыста жүрген Қазанғаптың бейіт күмбезін жасатып берді. Авторы Ш.Мұхамбетжанов.

Ал профессор Айтжан Тоқтағанның айтуында: «Садуақас тартысындағы Қазанғап күйлері әйгіркүйлі таза, мөлдір бұлақтай көмкере тасқынып, таңғалдырады. Өз өнерінде де мен ұлы домбырашы дыбыс дүниесінен шертер тоқыған Қазанғаптың мол мұрасын шашасына су тигізбей сәф түрінде жеткізді». С.Балмағамбетов-

... немесе экспедиция мүшесі М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының ғылыми қызметкері Марден Байділдаев еді. Олар ұлы Қазанғаптың бейітін тапты. Қызы Ақтекеның немере, шөберелерімен кездесті. Шөбері 75 жастағы Шүрен Сартованы жүздесті.

С.Балмағамбетовтың ұйымдастыруымен республиканың Ғылым академиясында, М.Әуезов музей үйінде 1975 жылы желтоқсан айында тұңғыш рет Қазанғаптың 120 жылдығы атап өтілді. Экспедициямен тауып әкелген Қазанғаптың домбырасы М.Әуезов музей үйінде С.Балмағамбетовтың табыс етуімен болатын.

Алғаш рет республика көлемінде Қазанғаптың 140 жылдық мерейтойын атап өткен Ақтөбе облысы Шалқар ауданында Ақбауыр құмындағы бейітін жаңғыртып, салып, тұрғызып кеткен абзал аға, профессор Мұхтар Арынованы қалай ұмытуға болады?! Егер ол кісі болмағанда Қазанғапты қанша тарта бер, оның шын жаңғыруылығы сол бір қиын қыстау уақыттарда (1990 ж. – 1994 ж.) барлық шаруаны ысырып қойып, Қазанғапты мерейтойын алып, жоғары жаққа барып, 140 жылдығын атаған кім еді? Әз баста машы болып өнер жанашырының шамасы келмейтін істерді әрі Қазанғапты басқа қырынан көтерді.

Қазанғаптың күйшілік дәстүрінің қалыптасқан жері — Ақтөбе өңірі. Қазанғап қазаққа ортақ! Ол — қазақ халқының алыптың рухани қазына қыйлған адам.

Сонай бола тұра соңғы кездері ұлы күйші Қазанғап туралы оның шығармашылығы мен өмірбаяны және күйшілік дәстүр жөнінде көптеген теріс пікірлер пайда болуда.

Филология ғылымдарының кандидаты Бақыт Жүсіпұлы «Жиделі Байсын күйлері» атты кітабында (2000 ж.) Қазанғаптың күйшілік дәстүрі мен туған жері туралы теріс пікірлермен оны Сыр бойына әкеп телігенді. Ақтөбе жоқ, жыл «Ақтөбе» газетінде «Қазанғап қай өңірдің күйшісі немесе Қазанғапқа кімге таласамыз?» тақырыбындағы мақаламды (27.11.2003 ж.) одан кейін республикалық баспасөз «Қазақ әдебиеті» газетінде ...

... пасынан жарық көрді. Құрастырушысы белгілі өнер зерттеушісі Мұрат Әбуғазы. 2017 жылдың қараша айында Ақтөбе қаласында Елбасының «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында Қазанғап атындағы Халықаралық күйшілер байқауы өтті. Қазақстандық күйші, домбырашылармен бірге Өзбекстаннан, Ресейден, Түрікменстаннан, Қарақалпақстаннан келген қатысушылар өздерінің ұлттық аспаптарында Қазанғаптың күйлерін орындады.

Мен Қазанғаптанушы ретінде Қазанғаптың күйлерін орындаушылық дәстүр жөнінде республика көлемінде оның күйлерін насихаттап жүрмін. Алматы қаласында өткен Халықаралық Орта Азия халықтарының дәстүрлі музыка фестиваліне қатысып, ұлттық консерваторияда болып, Қазанғап күйлерінен оқытушылар, студенттер қауымымен мастер-класс өткіздім (Алматы, 2009 ж. мамыр айы).

«Қазақтың дәстүрлі 1000 күйі» антологиясына қатысып, Қазанғаптың осы уақытқа дейін белгісіз 4 күйін орындап жаздырдым (25 ақпан, 2010 ж. Астана).

2015 жылдың шілде айында Астанада өткен Дүниежүзілік 43-ші дәстүрлі музыка конференциясына қатысып, Қазанғаптың күйлерін орындадым.

2016 жылы қазан айында Алматы қаласындағы Т.Жүргенов атындағы ұлттық өнер академиясында болып, студенттермен, оқытушы профессор қауыммен «Саз зергері — Қазанғап» атты мастер-класс өткіздім.

2016 жылдың желтоқсан айында Алматы қаласындағы Ықылас атындағы халық музыкалық аспаптар музейіне Қазанғаптың домбырасы мен С.Балмағамбетовтың домбырасы тапсырылып, арнайы кеш ұйымдастырылды. Белгілі танымал домбырашылар қатысқан күй кешінде Қазанғаптың және Садуақастың күйлері қатар тартылып, тыңдармандарын бір марқайтып тастаған еді. Мұражай басшысы белгілі жазушы, филология ғылымдарының кандидаты Ілиас Байбосынова қазақтың екі ұлы күйшісінің домбыраларына арнайы орын дайындап, кеш соңында өздерінің тұғырлы орындарына қондырды.

Биыл Қазанғап Тілепбергенұлы

алтын атымен ең [illegible] оркестрі ұйымдастырылып, «Халық оркестрі» атағы берілді. Олар: Қызылорда облысы Арал ауданындағы және Ақтөбе облысы Байғанин ауданындағы халық аспаптар оркестрі. Ол — 1967-1968 жылдар еді.

Қазанғап — күй жанрында өзінің ұқсамайтын өзіндік қолтаңбасын, орындаушылық дәстүрін қалыптастырған халық композиторы. Қазанғап «Ақжелең» деп аталатын күйлердің негізін салушылардың бірі. Ол Ақжелеңнің алты нұсқасын шығарған деп[illegible]. Бірақ осы уақытқа дейін күйлерінің 40-қа жуығы ғана белгілі.

Қазанғаптың күйлеріне қысқаша тоқталсақ, философиялық тереңдікке толы «Көңіл күй», «Қоңыр қаратекс», «Әттің дүние» және орындаушыдан өте шеберлікті қажет ететін «Жұртта қалған күй». Қыз-келіншектерге арналған «Бұрымбел Ақжелең», «Домалақ Пай Ақжелеңі», «Көрбез Ақжелең», «Бұраңдаған келіншек», т.б. күйлері бар.

Қазанғап — болмысты бүкіл пайымдап, күйге түсірген суреткер, әрі сыршыл нәзік, [illegible] пернелерін домбырада шебер [illegible] күйші. Оған дәлел, әйел затының сұлулығын, [illegible] олардың [illegible] болған сәт, характерлерді домбырада тартуға арналған [illegible] «Он сегіз жасар Балқан қыз», «Балқан отыз бес жаста», «Балқан әжей» атты күйлерінде анық, толық көрсетілген.

1978 жылдың маусым айында Қазақ ССР Ғылым академиясының кешенді экспедициясы Ақтөбе облысы Шалқар ауданында болып, Қазанғап туралы көптеген құнды деректер жинады. Экспедицияны басқарған Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Бек Сүлей-[illegible] мақалаларымыз жарыққа шығып, [illegible]. Айта кету керек, Қазанғаптың күйлерін өзінен тікелей үйреніп, оны жеткізушілердің барлығы дерлік Шалқар ауданында тұрған.

2005 жылдың қараша айында Ақтөбе қаласында ҚР Мәдениет министрлігінің ұйымдастыруымен Қазанғап Тілепбергенұлының 150 жылдық мерейтойы өтті. Ақтөбе облыстық мәдениет басқармасының қолдауымен С.Балмағамбетовтың жинақтап [illegible] «Қазанғап» (2005 ж.) атты кітап болып басылып шықты. «Күйшілер — Қазанғапты» атты компакт-диск шығарылды.

Қазанғаптың 150 жылдығына орай республикалық «күйшілер байқауы» өтті. Сол байқауда мен бас жүлдені жеңіп алдым.

2009 жылы Ақтөбе қаласында Қазанғапқа 155 жыл толуына байланысты «Қазанғап мұрасы және халық шығармашылығын оқыту мәселелері» атты республикалық ғылыми-теориялық конференция өтті. Оған белгілі күйшілер: Қазақстан Республикасының халық әртісі, профессор Қ.Ахмедияров, Астанадағы Өнер университетінің профессоры, ҚР еңбек сіңірген әртісі, профессор Т.Әсілбаев және ақтөбелік профессор К.Қожамбаев, т.б. қатысты.

Халық композиторы Қазанғап туралы және шығармашылығы, күйлері [illegible] туралы бірнеше кітаптары жазылды. Олар — А.Байғабыловтың «Қазанғап Ақжелеңі» кітабы (1994 ж.), С.Балмағамбетов «Саз зер ері — Қазанғап» (2001 ж.), С.Балмағамбетов «Қазанғап» (2005 ж.) және С.Балмағамбетовтың қайтадан толықтырылып, Қазанғаптың 24 күйі және С.Балмағамбетовтың өзі шығарған 20 күйі топтастырылған «Күй дастан» кітабы 2016 жылы Алматы қаласындағы полиграфия бас-[illegible] пып отыр. Музыка мектебі 1973 жылы Шалқар қаласында ашылды. Алғашқы директоры болып [illegible] Ембергенов [illegible] тағайындалды. Ол — «Шалқар вальсі» әнінің авторы.

1996 жылы ҚР Үкіметінің қаулысымен Шалқар қаласындағы музыка мектебіне жергілікті күйші Қазанғап Тілепбергенұлының есімі берілді. Бұл — Қазанғаптың есімін мәңгілік есте қалдыру мақсатында жасалған игілікті шаралардың бірі. Қазақтың атақты күйшілері Құрманғазы, Дәулеткерей, Дина, Тәттімбет, Сүгір күйлерімен қатар, сонымен композиторлардың күйлері, әндері шығармаларымен және Қазанғаптың күйлері де оқушы балаларға үйретілуде.

«Мектебім — өнерім» деп айтсам артық болмас. 1999 жылдан бастап Қазанғап атындағы саз мектебінде домбыра класының мұғалімі болып жұмыс істеймін. Жеткен жетістіктерім, алған марапаттарым, республикаға танылған күйші болуым осы өнер ордасымен тығыз байланысты. Мектеп ұжымы маған әрдайым үлкен қолдау көрсетіп отырады.

Мектеп ұжымы осы жылдың қаңтар айында [illegible] Н.Жанаманқызының [illegible] деп арнайы [illegible]. Бұл менің шығармашылығымды әрі қарай дамытуыма жағдай жасалғандығы. Халқымыздың рухани азығына айналған Қазанғаптың мәңгілік өлмес күйлері шалқи берсін!

Нұрболат ЖАНАМАНОВ,
күйші, Қазанғаптанушы, «Ерең еңбегі үшін» медалінің иегері, ҚР Мәдениет саласының үздігі, Қазанғап Тілепбергенұлы атындағы Шалқар саз мектебінің мұғалімі.